

Марија ЦРНИЋ-ПЕЈОВИЋ*

ПОСМРТНИ ОБИЧАЈИ У ДЈЕЛУ ПАВЛА А. РОВИНСКОГ И САВРЕМЕНЕ НОВИНСКЕ ЧИТУЉЕ

У дјелу Павла Ровинског „Црна Гора у прошлости и садашњости”,¹ изнијети су подаци и о посмртним обичајима, а највише пажње посвећено је лелекању и тужењу. У раду смо пратили, више година, новинске читуље које су објављивали дневни листови из Црне Горе, као и одржавање помена и вршили поређења са подацима које је забиљежио, прије једног вијека, Павле Ровински.

У свестраном и свеобухватном проучавању Црне Горе, Павле Ровински је обрадио и збивања и обичаје око смрти.

„Смрт, та неминовна пратиља живота”, како пише и у једној новинској читуљи, никога не мимоилази, о њој се нерадо говори, наноси велики душевни бол онима који су суочени са смрћу драге и блиске особе. Она је и велика непознаница, односно шта бива после смрти, па је код разних цивилизација и народа, у разним вјеровањима и религијама, тумачена и тумачи се на разне начине. Најчешће се вјерује да смрт настаје кад се нематеријални и невидљив дио човјековог бића – душа одвоји од тијела. Код наших народа вјерује се да и послје смрти постоји неки облик живљења „на ономе свијету”, да ће се умрли састати са својим прецима и умрлима, да ће му бити много љепше него на овом свијету, и да чува и брине о својим ближњима које је напустио. Ритуали који прате догађања око смрти имају за циљ да олакшају одлазак – смрт ближњега, да му осигурају „будући живот” и да остану са њим у комуникацији, или да ублаже лоше последице које умрли, евентуално, може нанијети живима.

* Етнолог

¹ Павел Аполонович Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, Том 3, Цетиње – Нови Сад 1994.

Од боравка Павла Ровинског у Црној Гори, протекао је читав један вијек у којем су се догодиле знатне политичке, друштвене и прије свега техничке и технолошке промјене, које су имала великог утицаја на свијест, културну разину и схватања и тумачења појава и догађања на широком земљином пространству, па тако и на житеље ових простора. Међутим, иако су промјене веома знатне и уочљиве многи традиционални облици, прије свега обичаји и схватања, задржали су се до данас, у изворном облику, или нешто измијењени.

У малобројним новинама које су излазиле у Црној Гори у вријеме истраживања Павла Ровинског, објављиване су читуље, или вијест о смрти само за веома угледне и значајне личности. Данас на овим просторима излазе три дневне новине: „Побједа”, „Дан” и „Вијести” и стиже неколико из Србије које свакодневно имају дио посвећен Црној Гори, и у којима излазе читуље (због родбинске и пријатељске повезаности становника Србије и Црне Горе), посебно лист „Политика” и „Вечерње новости”, које су до прије десетак година, прије појаве нових дневних гласила, поред „Побједе”, биле подједнако, или и у већем броју, читане на простору Црне Горе (под појмом *читуље* у овом раду ће бити разматране објаве како о смрти односно сахрани тако и о поменима).

Данас нема дневних новина а да на својим страницама не објављују читуље, у већем или мањем броју. Како је политика ушла у све поре свакодневнице, влада мишљење да зависно од политичког опредјељења умрлог, али прије свега онога који читуљу даје, читуље се објављују у гласилу које заступа исту политичку опцију као и онај који је потписује. Велики број читуља се објављује у „Дану”, затим „Побједи” и незнатан број у „Вијестима”. Читуље (поводом смрти или одржавања помена) понеких дана у одређеним листовима заузимају и до десет па и више новинских страница, зависно колико је тога дана умрлих, али, прије свега од броја читуља које су посвећене појединцима, а који се креће до десет, петнаест па и више. Највећи број читуља објављује се четвртком, петком па и суботом, због тога што се тих дана објављују обавјести о поменима, који се углавном одржавају недјељом. Тако на примјер 11. августа 2006. године у листу „Дан” објављено је 12 читуља-умрлица за 6 особа и 203 читуље у вези са поменима. Истог дана, у Политици (издање за Црну Гору) објављено је 18 читуља за 6 особа и 43 за помене, док је у „Вијестима” објављено 8 у вези са поменима – за три особе. Ако се мјесецима, па и годинама, прате новинске читуље, може се уочити да их је све већи број уопште, и све већи број оних које се односе на једну особу. Поред породице, читуљу даје и скоро сваки члан породице појединачно (син, кћер-

ка, ако их је више углавном појединачно), унуци, праунуци, чукунунуци, браћа, сестре (појединачно или заједно), баба, дјед, стричеви, тетке, ујаци, ђеверичићи, браћа од стричева и ујака, зет, снаја, таст, ташта, сестрићи, братанићи, затим комшије или станари зграде у којој је покојник живио, организација у којој ради или је радио, друштво или удружење чији је члан, партија или странка своме члану, посебно ако заузима неко истакнуто мјесто, а читуљу објављују и запослени пригодном смрти члана породице њиховог колеге, посебно ако се ради о родитељима или дјечи директора, затим „одбор насеља”² „Одбор за изградњу храма Христовог васкресења у Подгорици своме члану”.³ Како се често под појмом брат наводи и брат од стрица или ујака, не наглашавајући сродство, један брат је нашао за потребно да то нагласи „рођени брат Д.”⁴ Двије сестре, појединачно су дале читуљу „једином брату, односно ‘вољеном брату’⁵, тетак и тетке”,⁶ комшија са породицом”.⁷ Једној истој особи поводом четредест дана од смрти, истога дана, објављене су читуље које су дали: породица, дјеца са мамом, вјереница, вјереничине другарице (четири читуље), њена другарица (двие читуље појединачно), затим вјереничини другови, вјереничине куме, пријатељ, друштво из теретане (2 читуље), пријатељ са супругом, пријатељ са породицом (четири читуље), два друга, његови и вјереничини другови из три мјеста са Приморја (три читуље) – укупно 23 читуље⁸. Род Ђ... на годишњицу смрти дао је својој одиви читуљу⁹. У потпису једне читуље, поред оца, мајке, браће, сестара, родбине и пријатеља, новоди се братство умрлога и презиме братстава одиве. Истој особи читуљу је дао посебно брат – у потпису „вечно ожалошћен твој брат и анђео чувар”, са назнаком професије и научног звања и именом и презименом.¹⁰

На основу навођења ко читуљу даје, може се сазнати брачно стање умрлога, али и односи у породици. Навели смо да дјеца са мајком дају читуљу, а поред њих вјереница. Често се наилази да дијете или дјеца са

² „Политика” 18. 06. 2005. коришћено је у читавом раду издање за унутрашњост или једно вријеме поднасловом за Црну Гору.

³ „Политика” 2. 08. 2003.

⁴ „Политика” 21. 12. 2004.

⁵ „Дан” 12. 05. 2006.

⁶ „Дан” 18. 08. 2006.

⁷ „Дан” 28. 08. 2006.

⁸ „Дан” 12. 05. 2006.

⁹ „Дан” 24. 10. 2004.

¹⁰ „Политика” 2. 06. 2005.

својом мајком дају читуљу, и посебно супруга која је била у браку у часу смрти умрлога и њихова дјеца уколико су их имали. Таквих примјера је више. Често се јавља да на пример супруг или супруга са једним дјететом или више дјеце дају читуљу умрлом брачном другу и посебно дијете умрле особе које није наведено у заједничкој читуљи.¹¹ У једној читуљи, у ожалошћеним наводи се отац, помајка и мајка истог имена поред осталих.¹² „Драгој и вољеној ташти” посебну читуљу дала су њена четири зета.¹³ Снаха у читуљи, поводом смрти дјевера, захваљује му на доброти, поштовању и подршци, коју је од њега имала, наглашавајући да ће му због тога бити до гроба захвална.¹⁴ Поводом три године од смрти јединца сина брата и братанића и шест година и три мјесеца од смрти кћерке, наводи се да је ћерка била усвојеница њене тетке М. В. из С., чије презиме и носи покојница.¹⁵ Мајка се обраћа на годишњицу смрти умрлом сину који је умро са четири и по године, поред осталог и ријечима: „Јесте Ђ. ти си погинуо, у несрећи имала сам срећу, У. (брат погинулог – при. МЦП) ми је жив остао, а за мене нећу ни писати. Сви који су против мене били од Бога га платили и срце им било као мени”¹⁶

На дан „Светог Василија Острошког Чудотворца”, Удружење бораца ратова од 1990. године Црне Горе објавило је подсећање на тридесет шест сабораца са њиховим фотографијама (недостаје једна фотографија), именом и презименом, који су пали у борби са албанским терористима и њиховим савезницима, 1998/1999. године. У пратећем тексту, поред осталог, стоји: „Убијени су зато што су служили Отаџбини на Косову и Метохији и бранили свој народ и земљу”¹⁷

Новинске читуље, прије свега, имају за циљ да обавјесте о смрти одређене особе и времену и мјесту сахране, или одржавања помена, али код већег броја у први план долази до истицања врлина умрлога, наглашавања бола и осјећања која је смрт изазвала. Не можемо се често отети утиску да наглашавање титула и звања оних који читуљу дају, истичу себе, често засјењујући личност умрлога. Величина читуља такођер је посебна порука. Када родитељи преминулом дјетету објаве читуљу на пола или цијелој страници, треба имати разумијевања, јер тиме желе да

¹¹ „Дан” 29. 10. 2004.

¹² „Дан” 11. 09. 2004.

¹³ „Дан” 22. 08. 2003.

¹⁴ Као 13.

¹⁵ „Дан” 12. 05. 2006.

¹⁶ „Дан” 11. 09. 2004.

¹⁷ Као 15.

изразе своју бол. Међутим не може се једнако прихватити када се величином читуље жели истаћи смрт директора неке организације или члана неке политичке странке односно партије, или неке познате личности. Сви они су, претпоставити је, својим радом и положајем довољно познати, па величином читуље исказују се, прије свега, интереси и истиче онај који читуљу даје. (Види у вези величине као примјер „Дан” од 14. августа 2003. године, када је једном од два покојника чије су умрлице заузиле мале читаву страницу тога дана објављено још 17 читуља.)

Код П. Ровинског налазимо податак да се на изјаву саучешћа – покајање – долазило и из удаљених мјеста, посебно ако је покојник био високог положаја или уживао велико поштовање. Као примјер наводи да је долазак на покајање трајао недељу дана приликом смрти Филипа Петровића,¹⁸ што се данас потенцира и објављивањем читуља.

Новинске читуље и оне које се истичу на огласним таблама или уобичајеним мјестима у непосредној или широј околини пребивалишта умрлога или породице, по својој садржини се често веома разликују. Прве су много садржајније са већим бројем података, док су друге углавном више информативне. Дугогодишњим ишчитавањем и сакупљањем читуља, могуће је у великом постотку одредити по имену и презимену, садржају и дужини текста, националну и религијску определијељеност умрлога, односно породице, образовни и културни ниво, припадност руралној или урбаномј средини. Тако, на примјер, на основу опширности текста, без других података, можемо закључити, а што нам често потврде остали подаци у читуљи, да је давалац читуље, односно умрли, из крајева гдје је епска ширина причања још и данас заступљена.

Новинске читуље данас и оне од прије неколико деценија се у извјесним елементима разликују. Данас је све више религијског обиљежја, прије свега – крста, а све мање идеолошког – петокраке, а највећи број је без икаквог обиљежја. Неке читуље јасно казују религијску припадност – православној, односно римокатоличкој исповијести или исламу, најзаступљенијим религијама на нашем подручју. Од 240 објава о поменима у листу „Дан”, 1. октобра 2004. године, 23 су биле са крстом, а од 45 читуља и помена, у „Политици”, 12. августа 2006. године, наилазимо на један крст и једну петокраку. Истога дана у „Побједи”, од 44 умрлице (у овом листу објаве о смрти штампају под насловом *Умрлице*, а не *Читуље*) има четири крста и једна петокрака (у овом листу обиљежја се до деведестих година веома ријетко јављају – у јануару 1975. и 1983, нема нијед-

¹⁸ П. Ровински, *Н. г.*, 211-212.

но обиљежје). Од 8 објављених у „Вијестима”, не налазимо ниједно обиљежје. (У овом гласилу изузетак чине обиљежја припадности одређеној религији, а најчешће се објављују читуље за припаднике Албанаца, Бошњака или Муслимана, што констатујемо на основу презимена и имена умрлога и жалашћених, али прије свега и из текста читуље: „Нека ти Алах драги подари ценет”, „Рахмет твојој надасве пожртвованој души”¹⁹. У „Вијестима” су, 22. децембра 2006. године, објављене двије читуље за једну покојницу, од којих је једна била на албанском језику).

У вези са смрћу и сахраном, како је Ровински насловио дио посвећен обичајима у вези са овим сегментом животног циклуса, описане су радње и понашања приликом болести, односно о времену непосредно пред смрт, док болесник лежи у кући, наглашавајући познату чињеницу тога времена да је Црногорцу најтеже било умријети у кући, лежећи у кревету „омрчинити се”.²⁰ Мисли се на тадашње схватање да је мушки – јуначки, умријети у борби, па је било срамота умријети у кревету. Обичај је био да се покојник чим умре окупа, облачи у најбоље одијело, што је обичај и данас. Тада није било сандука у којима се мртац сахрањивао, сем у изузетним случајевима, што је данас правило. Исто тако, некада као и данас, комшије и сусељани одмах долазе да изразе саучешће, а затим рођаци из сусједних села, као и кумови, пријатељи и познаници. П. Ровински је забиљежио да долазећи на саучешће, кад би се приближили или кући или гробљу, нарицали су и лелекали, што се у не малом броју задржало и данас. П. Ровински је још забиљежио да је гребање по лицу, одсијецање косе, било забрањено Закоником кнеза Данила, половином 19. вијека, али је било присутно и почетком 20. вијека, као и кукање, ударање у груди таквом жестином да нијесу у стању били да се држе на ногама, а неке жене падале су и у несвијест. По сахрани, окупљени би остајали на гробљу, а двије жене, од којих је једна нарицала, а друга понављала њене ријечи, пролазиле би по 10 до 20 пута између окупљених који би се поредали у два реда. Ровински то назива „тужити” или „ђелкати”. Тада се присутника служило кољиво, ракија и вино, док је раније, биљежи П. Ровински, служено кувано и печено месо, хлеб и пиће.²¹

Поред тужења, на гробљу, послије сахране, тужило се и приликом доласка на сахрану и приликом доласка на парастос. Наричале су жене, али и мушкарци. Жена, мајка и сестра умрлога нарицале су сваки дан по

¹⁹ „Вијести” 29. 08. 2006.

²⁰ П. Ровински, *Н. г.*, 208.

²¹ П. Ровински, *Н. г.*, 211.

неколико пута у току недеље, и то обично рано у зору док су остали још спавали, а током прве године, нарицале су повремено. У неким случајевима нарицале су три године, а неке, посебно ако остану саме, нарицале су читав живот. Удовице у Подргорици морале су да кукају сваки дан током двије недеље, а затим о празницима током цијеле прве године, записао је П. Ровински. Жена није смјела пред свима оплакивати мужа, само трећег дана рано ујутро, ишла је са женама из куће и другим женама на гроб, гдје би се искукала и исплакала. „Турске буле” такође су кукале, и то петком рано ујутро током прве године по смрти умрлога. Поред нарицања на погребу и на парастосима и у одређеним наведеним случајевима, тужили су и на народним скуповима и зборовима код манастира: Острошког, Морачког, Пивског. Ровински је записао два случаја нарицања, по његовом мишљењу, различитих варијанти. На једном сабору дио присутних слушао је нарицање, док се већи дио веселио како приличи таквим окупљањима. П. Ровински сматра да је народ претрпио много сопстеве туге и наслушао се тужбалица у својој кући, па их је тужење оваквим пригодама углавном остављало равнодушним.²²

„Сахране уопште представљају тешке сцене, а у Црној Гори оне су теже него ма гдје друго. Мада је укинут обичај гребања лица и кидања косе женама, али понегдје још увијек се може срести тај обичај, а френтички крици и до сада су се потпуно сачували, нарочито потресно дјелује спуштање мртваца у гроб, када сав народ, нешто око 300 људи, завиче из све снаге ‘Куку-ле-ле-ле!’...”, свој доживљај сахране, сублимирао је П. Ровински.²³

Нарицању, лелекању и тужењу, П. Ровински посветио је посебну пажњу, јер су ти елементи посмртних обичаја на њега оставили и најупечатљивији утисак.

Пажљивим ишчитавањем новинских читуља, запазићемо да код скоро свих налазимо елементе тужбалица, прије свега набрајање особина, врлина умрлога, читуља сročена у стиховима, обраћање раније умрлима или саопштавање нових збивања у породици (у читуљама поводом помена). Садржина текста новинских читуља које се наших дана јављају у штампаним медијима, а у којима се наводе особине покојника, односно врлине, износи његова биографија, воде разговори и шаљу поруке, било у прозној или пјесничкој форми, не разликују се од тужбалица у вријеме истраживања П. Ровинског.

²² П. Ровински, *Н. г.*, 212 и 216.

²³ П. Ровински *Н. г.*, 208-212.

Треба нагласити да су тужбалице у односу на оне из прошлости, претрпјеле извјесне незнатне промјене, као употребу нових израза и појмова, али су суштина и бит остали исти, преселивши се и на странице дневних новина. Данас, као и у вријеме истраживања П. Ровинског, постоје жене које су познате као вјеште нарикаче, које професионално туже, на позив родбине или њиховом добром вољом, које као и некада наричу за покојницима са којима нијесу ни у каквом родбинском сродству.

Наишли смо на један податак о необичном поводу за тужење, које није било уобичајено ни у прошлости, ни наших дана. У „Политици”, 23. маја 2005. године, под насловом „Песма за кишу суза” и наднасловом „Нарицање као занимање”, налазимо податке о „тужилици”, педесетогодишњој Милици Милошевић из Липова код Колашина која је тужила на промоцији књиге Ивана Пижурце у Пљевљима тих дана, али и раније, на Коларцу, на промоцији књиге Мила Кордића „Јелена”.

На молбу сликара Владимира Николића из Београда, Милица је тужила и на гробу познатог француског сликара Марсела Дишана у Руану. О томе прича: „Отишла сам у Париз и тужила човјеку за кога никад прије нисам чула, ни видјела. Пред отменом господом, културним људима и људским персонама. Гледали су у мене, почели да ме грле и љубе, водају тамо-амо по Паризу, нуткају и даривају, мене, обичну чобаницу са Сињајевине”. Тужење је учила од најбољих тужбалица, слушајући и „глас неке тужбалице залутале планином”. По њеном казивању тужбалице, смишља онога момента када прилази покојнику, кад стане изнад ковчега и ријечи тада саме наилазе и тада разговара са покојником. „Никада тужбалице не могу бити сличне, јер умиру два различита бића”. За тужење не тражи ништа, нити јој ко нуди новац, нити би га примила, па да би „... од тих пара постала најсрећнија жена на свијету”.

Милица је тужила и за покојним министром војске Србије и Црне Горе Павлом Булатовићем на сахрани у Горњим Ровцима и према запису новинара то ће тужење дуго остати запамћено од оних који су га чули. Своје тужење започела је:

„Болно јекну Црна Гора,
Закукат се данас мора,
јер се сруши с куће шљеме,
горски сине и мелеме.
Без пребола живе ране,
Поносити вит јаблане.
Црне Горе и Србије,
То су сестре биле двије”.

Милица Милошевић новинару је, поред осталог, изјавила: „И кад не бих хтјела да се појавим над сандуком, позивали су ме родбина нестанулог и познаници. И ја сам се често тужењем оглашавала. Настојала сам да се не поновим, да увијек кажем нешто ново што доличи умрлом или погинулом. Нијесам могла свуда да тужим. И ето, чујем да ме убрајају у најбоље тужилице и ствараоце тужбалица не само на подручју Колашина него и много шире”.²⁴

Једна читуља објављена 12. маја 2006. године у „Политици” за Црну Гору и у „Дану” поводом годишњице смрти покојнице, даје нам два важна податка на која нијесмо наишли у неколико стотина прегледаних читуља. Као што је уобичајено за удате жене поред имена и презимена наведено је и име мужа (нпр.: Јелена Јована Јовановића). Међутим, у овој читуљи поред дјевојачког презимена и имена мужа, дато је, у заград, име оца, што се не налази код удатих жена. Други податак на који такође нијесмо наишли је да се као професија наводи „тужбалица, равногорка”, што је још једна потврда о распрострањеном поштовању, значају и присутности вјековног учешћа тужбалица у церемонијалу око смрти и посмртних обичаја.

Извјесно је да је улога тужбалица и њихово присуство, не само честа појава наших дана него и све бројнија. На основу прегледаних умрлица у листу „Побједа” (једина новина која је излазила у Црној Гори од завршетка Другог свјетског рата до деведестих година када се појављују „Вијести” и „Дан”), сазнајемо да је и у другој половини 20. вијека било уобичајено лелекање и тужење. Иако је број читуља у то вријеме био малобројан, наилазимо, приликом оглашавања четредесет дана од смрти, на захвале лелекачима и тужбалицама. Током јануара 1975. године, налазимо једанаест захвала лелекачима и тужбалицама, а истог мјесеца 1983. године тринаест.²⁵

Наводи који слиједе из новинских читуља наших дана најрјечитије нам говоре о тужбалицама, истина скраћеног текста, које остају, за разлику од усмених тужбалица, трајно забиљежене и казују и казиваће о датом времену. Текстови у новинским читуљама потврђују да су схватања о смрти и „загробном животу” остала неизмјењена, па се и данас, као и у прошлости, обраћају умрломе, комуницирајући с њим као да је само промијенио средину, или као да је присутан, као да се налази у непосредној близини, као да је у могућности да схвата и прихвата упућене поруке, као да живи неки други живот, али и даље повезан са својим најближима.

²⁴ „Дан”, 9. 03. 2000.

²⁵ Поред осталих у „Побједи” јануара 1975. било је захвала лелекачима и тужбалицама.

Безброј је порука, прича које се упућују умрломе преко новинских читуља. Кћерка се обраћа мајци: „И ове славе ће ме чекати раширене руке тате, снаха, браће. Испунили су ти жељу сретају ме и пазе баш као што си жељела” (Не може се установити којим поводом је дата ова читуља, јер није наведено – највјероватније пригодом крсног имена.) и наставља: „Покушаћу да сакријем сузе јер мјесто тебе стоји празно мјесто”.²⁶ Пријатељ се обраћа пријатељу ријечима: „Не довршисмо започету причу. Да ли је љепша Стара Варош и Морача или Требаљево и Тара”.²⁷

За рођендан, сестра се обраћа умрлој сестри: „Нека ти виле дарују букет васојевићког пољског цвијећа, а жубор и таласи Лима и Злоречице запјевају анђеоску умилну пјесму, нека те мама и тата загрле и укоре што си им рано у походе отишла, а планински вјетрови пренесу моју химну ужаса”.²⁸ На трогодишњицу кћеркине смрти, мајка јој поручује: “Извини, сине, мама ти не може на гроб доћи, сломљеног срца и ногу лежи у Рисну непокретна. Нека нам је Лазар (син умрле) здрав и срећан. Сироче наше расте, лепота, анђео, само је увек тужан”.²⁹

Сестра се обраћа брату, „... никако да нам се вратиш. Да се вратиш да испратиш сестру у нови живот као што си обећао” (у потпису сестра Н. и зет И.).³⁰

Пет унука, три дана послје смрти бабе, дале су умрлицу – „Посљедњи поздрав” уз фотографију слиједи текст:

„Драга баба, зар мораде тако,
Да нам мајку одведеш са собом,
Зар нам није доста туге било
Зар смо нешто згријешили пред Богом?”

(мајка им је умрла два дана послје бабе).

Различити су осјећаји приликом смрти најближих, па умрлој мајци син се у читуљи обраћа: „Драгој мајци М. (име и фотографија): Издала си ме, кад ми је најтеже. Зашто?”(у потпису син са именом и презименом).³¹

У читуљи поводом шестомјесечног помена сину јединцу – ученику (вјероватно основне школе) родитељи се обраћају и ријечима: „Књиге ти гледамо, слике ти љубимо... Школска година већ се спрема, друштво

²⁶ „Дан” 31. 10. 2004.

²⁷ „Дан” 13. 08. 2006.

²⁸ „Политика” 23. 11. 2003.

²⁹ „Политика” 15. 05. 2005.

³⁰ „Дан” 20. 08. 2003.

³¹ „Дан” 24. 08. 2003.

ти гледамо, а тебе нема. Руке нас твоје не грле више, оловка ти стаде, више ти не пише. Нијеси школу завршио, нијеси војску одслужио, што смо, Боже, дочекали да јединца не женимо. О, камене, проговори, црна земља, отвори се...” Истоме мајка даје читуљу у којој износи свој бол изражавајући га и сљедећим ријечима:

„Септембар је почиње школска година, ...”
 Друштво твоје чека те, празна клупа нема те.
 Ко ме ћу књиге и фудбал да купим?
 Кога ћу да будим?
 Кога да пратим ?
 Кога да чекам ?
 ...„Твоја младост моје сузе, Бог је грешник што ми те узе...”³²

Супруга и дјеца на годишњицу смрти обавјештавају о сату и мјесту посјете „његове вјечне куће”, уз текст:

„Срушио си наше снове
 Оставио бол и тугу
 Имали би шта писати
 За годину ову дугу.
 Отишао без поздрава
 Без ријечи опроштаја,
 Без поруке и без жеље
 Како даље да живимо
 Драги П... ми без тебе?
 Зашто нам тату узе Боже
 У души празнина и туга
 Сад живимо са ожиљком
 Кроз тешка времена дуга”³³

Све елементе тужбалице има и читуља, која не казује којим је поводом дата, а гласи: „Зашто Ч... брате... друже”, а испод слике слиједи текст: „Што погаси звијезде наше? Што одгурну наше снове ... идеале?... Толико смо тога могли, хтјели... Прелетјети све планине, винути се у висине ... Што угаси сјај у оку и измами наше сузе?... Нема те више, друже ... Бар ми дођи ти у снове да се мало попричамо, а тако ми недостајеш ... Воли те твој Н...” (тачке се налазе у тексту сем код имена)³⁴.

³² „Дан” 3. 09. 2006.

³³ „Дан” 29. 10. 2004.

³⁴ „Дан” 23. 08. 2003.

Сестре са братаничном, на годишњицу смрти, дају следећу читуљу брату и стрицу:

„Знамо да је живот
Као трње што боде
А ми смо без тебе
Као птице без слободе.

Пружи нам руку
буди јак,
Јер у нашим срцима
Вјечно ће остати мрак.
Која стаза даље води,
Да ли има нека ка твојој слободи?

Куда даље, куда сад ...
Покажи нам, Дадо, јер наше срце
као и твоје, исувише је младо,
Твоје сестрице носе имена
По твојој жељи, с поносом
а мала Ањица те још увијек
очекује с росом.
И знај све док живимо
живјећеш у нама Анђеле наш”.

Истоме, истога дана, стриц са породицом дао је читуљу са текстом изнад слике: „У одајама тишине, у царству туге, на пријестолу од снова и неостварених момачких жеља, већ годину дана спава наш...”. У даљем тексту обраћају му се са „сине“, говоре о њиховој тузи и тузи родитеља, сестре о некадашњем прослављању рођендана умрлога, о породичним окупљањима, а затим га и стриц обавјештава да ће скинути црнину ради сестре С... и других сестара и браће, „јер знам да би се и ти наљутио ако не бих то учинио”.³⁵

Брат се обраћа погинулој сестри у саобраћајној несрећи:

„О проклета јулска ноћи
Што си таква, морала доћи.
Што од брата сестру узе
Мјесто радости сад су сузе!
Ти погибе, а ја остах

Да ти гледам твоје муке,
и кржаве твоје руке,
ноге твоје поломљене,
а прси ти изломљене.
Дивна глава, сва у крви
– а ипак Ти, Ја и Мирко у мислима први,
Нас си звала – сестро мила,
за себе ниси ти марила ...

Сестро моја јединице,
Свију нас миљенице.
И у сандук – оних дана
Ти си била насмијана.
Дошла си за мене, да будемо заједно
На твој посљедњи пут. Нажалост
Били смо у погрешно вријеме – на
погрешно мјесто”.³⁶

³⁵ „Дан” 6. 08. 2004.

³⁶ „Дан” 12. 08. 2006

Родитељи јединцу сину поводом четрдесет дана о смрти:

„Четредест прође дана,
На срцу нам болна рана
како рани одољети
нећемо те пребољети.
Свака зора, нова тама,
Наш је живот у мукама.
Рано оде, мили Марко,
паша дико сунце жарко.
Како живот наставити
Без тебе се јутром будити?
Кукаћемо довијека

Остави нас без лијека.

Марко Јовов, наш једини сине
ти млад оде из наше средине.
У најбујнијем цвијету своје
младости у двадест и другој години.

Ти нам Марко оде без поздрава,
наша дико и вило момачка.
Ми чувамо твоју успомену,
ти си био примјер свом племену.
Ти нам Марко за секунду оде

Сада приђи рају небескоме.
Нагоркиње нек те прате виле
Збогом нам буди наш једини сине”.³⁷

Мислимо да упоређивати напријед изнесено са тужбалицама при- је једног вијека је непотребно, бит, суштина, мисли, ријечи, појмови су индентични. Данас као и некада, присутни су изрази: „вило момачка”, „примјер свом племену”, „нагоркиње виле”, „небески рај” и слично.

Усмене тужбалице по правилу су опширне, што не можемо очекивати код новинских читуља, иако, као напријед изнесена, приближава се дужини текста са усменом тужбалицом.

Изнијећемо још неколико цјеловитих текстова новинских читуља. Брат са породицом на годишњицу братове смрти:

„У вјечном миру
људске душе не умиру
као што је брате твоја
нек те грије жеља моја.”³⁸

Сестра са дјецом даје читуљу брату са следећим текстом:

„Тужно сјећање на мог брата” (изнад фотографије) и текстом:
„Нећу ти се похвалити
Нећу ти се пожалити
Навикла сам на сретања
твоја којих више нема”.³⁹

³⁷ „Дан” 1. 10. 2004.

³⁸ „Дан” 12. 08. 2006.

³⁹ „Дан” 13. 08. 2006.

Супруга и син пригодном шест мјесеци од смрти супруга и оца:

„Шест мјесеци, Р... прође, а ти дому своме не дође, да нас питаш како нам је, да л' нас боле ране твоје.

Јер ти си их преболио, нама си их оставио, да нас боле довијека, да им нема никад лијека.

Зашто си нас оставио, црну земљу загрилио, зар ти дража земља била, него срећа твоја мила?“⁴⁰.

Често се објављују сјећања на умрле које дају њихови избјегли потомци из Хрватске, Босне и Херцеговине и расељена лица са Косова и Метохије, потомци досељених из Црне Горе: „Далеко од нас, ваше уснуле душе почивају у немирној косметској земљи. Наша срца су тужна што злотивори разорише вашу кућу и пореметише ваш вјечити спокој и мир“, поручују из Бара син, снаха и унуци.⁴¹

Код новинских читуља, у највећем броју није наведено занимање умрлога, али по мјесту сахране може се констатовати да овакве тужбалице не припадају само становницима руралних већ подједнако и урбаних средина. За велики број читуља, без навођења занимања, може се закључити да припадају покојницима који су били пољопривредници. Навођење занатлијских занимања је веома ријетко. Индикативно је да је мали број назнака са средњом стручном спремом, док се висока спрема редовно наводи, не само покојника него веома често и чланова његове породице и родбине.

Може се закључити да је обичај лелекања и тужења све присутнији, а као непобитни доказ су захвале лелекачима и тужбалица у новинским читуљама, по правилу у онима које се објављују поводом чердесет дана од смрти. Поред захвалности која се изражава свима који су изразили усмено или писмено саучешће, који су присуствовали сахрани, затим онима који су одржали говоре, медицинском особљу, јавна захвалност се изражава и лелекачима и тужбалицама: „Хвала тужбалицама које на традиционалан начин, лијепим ријечима, изразише частан и тежак Ј... нкин животни пут“; „Хвала лелекачима и тужбалицама“; „Захваљујемо се тужбалицама и лелекачима који се на традиционалан начин опростише од нашег Р.....“; „Хвала тужбалицама и лелекачима“.⁴²

Ровински је записао да жена није смјела да оплакује мужа пред свима, а исказивање жалости пред другима, или кукање, плакање мужа за

⁴⁰ Као 39.

⁴¹ „Дан“ 11. 08. 2006.

⁴² „Дан“ 6. 08. 2004; и 11. и 18. 08. 2006 ; 12. 01. 2007.

умрлом супругом, П. Ровински није ни забиљежио, јер то није било ни замисливо у вријеме када муж жену није пред другима ни звао по имену, а обраћао се једино кад јој је неређивао да нешто уради. На основу новинских читуља, данас је изражавање жалости за умрлим брачним другом општа појава, како мужа тако и жене. Често супруг или супруга, поред читуље коју дају са дјецом и осталим члановима породице и родбине, дају и посебну читуљу у којој осјећања љубави, бола, жалости исказују веома наглашено.

На четрдесет дана од трагично преминуле супруге, на пола новинске странице супруг се обраћа умрлој у виду писма: „Драга моја супруго,

Иако знам да нећеш примити ово моје писмо...” наставља наводећи њихову љубав, сложан, али често и тежак заједнички живот, и поставља питање због чега је покојница донијела кобну одлуку.⁴³

Наводимо читуљу коју је највјероватније дјевојка дала момку, али је могуће и супруга супругу:

„Мом вољеном” (фотографија и име а затим текст):
 „Ти си био и бићеш моја МАЗА,
 Која ми је кроз живот пружила
 ЉУБАВ И СРЕЋУ,
 Тешко ће бити живјети без ТЕБЕ”⁴⁴

У доба истраживања П. Ровинског, многе информације о умрломе и око сахране преносиле су се усмено, прије свега родбини, кумовима и пријатељима, а ови пријатељима и познаницима што је обухватало релативно мали број људи у односу на данас, јер новинске читуље обавјештавају широки круг људи, односно свих оних који прочитају читуљу, како оне који су род, пријатељи, кумови, познаници умрлога, или неког члана његове породице и родбине тако и велики број оних који не познају ни умрлога ни његову ближу или даљу родбину. Новинске читуље, у великом броју, казују нам године старости умрлога (забиљежили смо најстаријег покојника од сто двије године живота), затим занимање, узрок смрти (не наводи се прецизно врста болести већ је најчешћа формулација изненада, после дуге и тешке болести, краће болести, трагично – под којим се подразумијева саобраћајна несрећа, самоубиство и убиство). Често се наглашава мјесто рођења умрлога, ако је живио и умро изван завичаја. Ако се упореди мјесто у којем је покојник умро и мјесто сахра-

⁴³ „Дан” 22. 08. 2003.

⁴⁴ „Дан” 11. 08. 2006.

не, лако је закључити да се доселио у мјесто гдје је умро, из мјеста у којем се сахрањује (поред многих види и „Дан” од „В” јула 2004. године). Прва генерација рођена у мјесту досељења њихових родитеља сахрањује се обично у мјесту становања. Умрлом у сусједној Херцеговини, у читуљи мајке и кћерке, наводи се: „Једино моје, мирно почивај у земљи Твојих предака, земљи Црне Горе, коју су неизмјерно волио”⁴⁵

Уколико смрт задеси оне који се налазе на раду у некој ближој или удаљенијој другој држави, веома често се (има појава да се покојници тада кремирају) сахрањују у родном крају, али и у далеким земљама свог пребивања.⁴⁶ „Нека ти буде лака та хладна скандинавска земља коју си много волио”⁴⁷

Понекад из читуље сазнајемо читав животни пут – биографију покојника као што је опширно дата за проф. др М... Р. В...: „доктор правних и политичких наука, инжењер и пуковник Оружаних снага СССР-а”, наводећи годину и мјесто рођења школовање, затим рад на војним школама и универзитетски предавач у СССР гдје је живио и радио од 1946. године. Даље се наводи да је објавио око 40 научних радова о Југославији. „До посљедњег даха био је у строју подвижника Историје, а Судбина му је то и званично признала, јуче је званично корачао међу ветеранима из целог света на импозантној паради поводом прославе 60 година од завршетка Другог светског рата, да би данас на рукопису свог животног романа – реке ставио заветну тачку”⁴⁸

Директору на двогодишњицу смрти „поручују”: „Дестинације Москва, Сочи, Санкт Петербург ... које сте ви учртали су још увијек наше. Радимо са непромењеним сећањем и поштовањем према Вама”.

Истог дана, истој особи породица је објавила сљедећу читуљу: „Оцу, супругу, оснивачу компаније М..., директору, спортисти, пријатељу, човеку..., човеку који је волео да лети”, слиједи фотографија, име, очево име и презиме и датум смрти и датум објаве читуље, односно двогодишњице смрти, а затим текст: „Његовом причом, бесмртним сјајем његовог духа обасјана су сва мјеста где смо ми, и где се нешто мисли и ствара: у Београду, Москви, Сочију, Великој Миштаници, Никшићу, Херцег Новом.

То је дух који не зна за границе, као што се и у светлу не могу повући границе.

⁴⁵ „Вијести” 16. 08. 2003; истога дана и у „Политици” исте садржине.

⁴⁶ Види и „Дан” 22. 07. и 2. 08. 2003. и 11. 09. 2004; „Политика” 29. 06. 2005. и 11. 08. 2006.

⁴⁷ „Дан” 22. 07. 2003.

⁴⁸ „Политика” 14. 05. 2005.

Б... је жив, јер у овом тренутку делује својом мишљу на мисли његових". У потпису су три имена.⁴⁹

На шездесетседмогодишњицу смрти Стеву Чутурилу: „Захвална фамилија и земљаци” поред обавијести о дану, сату и мјесту одржавања парастоса, наводи се и дио његове богате просвјетитељске дјелатности: „Своме милом народу подарио је љубав и преко 30 милиона примерака књига (Буквар, Читанке, Правопис, Педагогија и друго) из којих се учили у Србији и Црној Гори око 55 година, а у осталим српским крајевима 35 година.⁵⁰

„Чашћење послије сахране покојника назива се даћа и обавља се три пута: након четрдесет дана, пола године и године. У цркви на те дане служи се парастос”, забиљежио је Павле Ровински.⁵¹ Данас се у исто вријеме одржавају посјете гробу умрлога, а у све већем броју дају се и парастоси, о чему су нам непобитни докази новинске читуље. Међутим, бројне су и новинске читуље које нијесу везане за напријед наведене дане. Уочљиво је обиљежавање дана рођења умрлога, посебно код оних који су умрли млади. „Сретан рођендан, Почивај у миру”, на седам дана по смрти „поручује супруга и дјеца умрломе”.⁵² Тетка синовцу „Данас је твој рођендан...”.⁵³ „Свој двадесет девети рођендан нијеси прославио са нама, али знамо да си га прославио на неком бољем мјесту, јер и тако, био си сувише добар за овај свијет”, обраћа се породица на полугодишњицу смрти сина и брата.⁵⁴

Наводимо неке примјере новинских читуља које казују вријеме које је протекло од смрти покојника, осим уобичајених четредест дана, шест мјесеци, и годину дана (често је немогуће децидирано одредити повод новинских читуља). Извјестан број читуља обиљежавају седам дана од смрти. Само у листу „Вијести” објављене су читуље на навршена педесет два дана од смрти. У једном случају одржан је деветомјесечни помен умјесто годишњег помена, уз назнаку да се то обавља из посебних разлога. Веома често се објављују читуље – обавијест о посјети гроба или одржавању помена, на три године након смрти. Новинским читуљама се обиљежава пет, седам, осам година, али и једанаест и по, тринаест, седамнаест, осамнаест година и четири мјесеца, деветнаест, дваде-

⁴⁹ „Политика” 18. 05. 2005.

⁵⁰ „Политика” 7. 02. 2006.

⁵¹ П. Ровински, *Н. г.*, 211.

⁵² „Дан” 30. 09. 2004.

⁵³ „Дан” 31. 08. 2006.

⁵⁴ „Дан” 11. 09. 2004.

сет пет, двадесет седам, тридесет једна, тридесет три, тридесет шест, шездесет, шездесет три, шездесет пет, шездесет седам. Уколико је читуља у оквиру напријед наведених година обично је за више особа, међу којима се налазе преминули прије кратког времена па се сјећање посвети и раније преминулим члановима породице.⁵⁵

У прошлости, вјерници су градили и одржавали цркве и бринули о гробљима. У другој половини двадесетог вијека, због познатих политичко-друштвених прилика многи сакрални објекти су руинирани, гробља занемарена. Од деведесетих година, усљед општих политичко-друштвених промјена, долази до обнављања цркених објеката и градње нових. Граде се велелепне гробнице, којима се често жели показати економска моћ, док се многи задужују и годинама враћају дуг да не би, у величини и богатству материјала за гробницу, заостали за својим сусједима.

Чашћења и ручкови или вечере, приликом сахране или парастоса су такође често непримјерени намјени. Велики број вијенаца од природног или вјештачког цвијећа који се данас поводом сахране, али и приликом парастоса, полажу на гроб, непознато је било у вријеме истраживања П. Ровинског, јер није било уобичајено, али и објективне прилике средине која је била у жижи његовог интресовања нијесу то омогућавале. У другој половини 20. вијека, наилазимо на већи број новчаних прилога него данас, које породица, умјесто помена, прилаже за одржавање гробља, школама, за школске библиотеке, изградњу путева, организацијама за борбу против рака, наркоманије, а данас и за изградњу капела, цркава. У једном сјећању на умрлог мужа и два погинула дјевера (сви учесници на страни партизана у Другом свјетском рату) жена и снаха приложила је већу суму новца осмогодишњој школи, којој је покојни муж, уз њено одобрење и одобрење његових сестара, поклонио сву непокретну имовину у селу Стравчу у Ублима код Подгорице.⁵⁶

Да бисмо још боље стекли утисак о читуљама наших дана, навешћу још неке дјелове текста из појединих читуља.

Сестра куне кривце братове погибије и изражава свој бол ријечима:

„... кукам плачем стално за те ... куку мене очни виде, кад те зваше што отиде.

Стално круже лажне приче да ће доћи до убице.

... срце боли, душа пати, чекам брата да се врати.

Што те мучки убише несоји, јер човјека код њих не постоји.

⁵⁵ „Вијести” 29. 30. 08. и 22. 12. 2006; „Дан” 6. 08. и 1. 10. 2004; „Политика” 7. 02. и 14. 05. 2005; „Дан” 12. 05. 2003, 7. 07, 11. и 18. 08. 2006.

⁵⁶ „Побједа” 27. 01. 1975. и примјере у „Политици” 28. 05. 2005; и „Дан” 11. 08. 2006.

Да на такво насрну поштење, не имали ништа без камења. Куку мене и дању и ноћу, од живота не знам шта ћу.

... кућу су ми затворили твоју, куку мене, брате, док сам жива, а убица нека, нек ужива јер не трага за њим нико!

Сестра С... оволико, туго моја, до гроба". Уз потпис: Уцвиљена твоја сестра С...)

Истоме друга сестра између осталог се обраћа:

„Бог нека казни кукавице, крвнике, који на кукавички начин одузеше твој живот, на превару и подмукло, Богу га платили.

Не дају поштеним и добрим душама да живе". У породичној читуљи за истога покојника читамо и: „Тог проклетог дана све је било против тебе мислећи да си отишао пријатељу да завршиш посао, ти си отишао твојем и нашем крвнику".⁵⁷

Сестра о убијеном брату, поред осталог износи у читуљи: „Убила те људска злоба, људска пакост, људска немоћ, јер си увијек био бољи, био јачи, био већи. Никад мајка неће више родит таквог љутог Црногорца, мога брата рођенога, од племена М о... ога".⁵⁸

У једној читуљи брат, поред осталог, изражава бол за умрлим братом ријечима: „Ти си ме ранио, руку одсјекао, срце и очи извадио... Ни Бадњи дан, ни Божић, ни Васкрс ни крсна слава Св. Никола, као и остале светковине у нашим домовима нијесу онакве као док си Ти био са нама. Сунце не грије као прије, сунце моје.

Убијећен сам да си овај свијет мијењао за бољи, без подвала, подјела и ратова. Против свега тога си се борио, мој брате, кршни Црногорче и прави Србине".⁵⁹

На деветогодишњицу смрти породица износи врлине умрлога, њежност, братску и родитељску љубав, честитост, сјећајући се „топлине њежности и љубави с којом си умивао твоје синовце Б... а и Ј... као и своје Д....., Н... и Н.....".⁶⁰

Запослени једне организације са усхићењем пишу о умрломе Ж. П.: „Ерудито дурмиторских стена, својим животом померили сте границе поштења и идеала. Хвала за љубав, за поруке и савете. Покушаћемо да их разумемо" (из текста се може закључити да је највјероватије умрли био директор или на неком руководећем мјесту).⁶¹

⁵⁷ „Дан” 11. 08. 2006.

⁵⁸ „Дан” 3. 09. 2003.

⁵⁹ „Дан” 12. 05. 2006.

⁶⁰ „Дан” 30. 08. 2006.

⁶¹ „Политика” 18. 12. 1999.

Син на четредесницу говори о очевом животу и врлинама ... „Шибали су те сурови планински вјетрови и туга за рано изгубљена три сина.

Са тобом, М..., одлази читава епоха испреплетана догађајима сатканим у личности мудрога стогодишњака”⁶²

Највећи број читуља садржи поред истицања врлина и заслуга за породицу и питања, поруке, заклињања. „Покажи нам пут како да не поклекнемо пред овим суровим животом, како да слиједимо твоју храброст и достојанство... Твој гроб биће наша светиња, твоја слика наша икона, ...”⁶³

Брат поводом смрти сестре: „Била ми је све у животу. Прва замјена за оца, без кога сам рано остао, једном ријечју и отац и мајка. Њеном заслугом сам отишао на факултет, правила ми је испраћај у војску, без остатка била посвећена мојој дјечи...” „Отишла је у далеке нама непознате просторе, као непролазна вриједност, као потврда узвишеног појма сестре”... У овој читуљи исказује се љубав, брига, посвећеност сестре брата, али и његова захвалност за његово школовање и бригу и за његову дјецу, али нам се пружа и податак о обичају да се момци испраћају при одласку у војску, обичај који се примјењује у све мањем броју због измијењених многих вјековних вриједности.⁶⁴

Породица износи врлине покојнице: „...једно бескрајно храбро, племенито и њежно људско биће”. „Питамо се како си успјела да никога не наљутиш и не повриједиш и да све увјериш да нас љубављу и пажњом везујеш за себе”... и обавјештава је: „Б..., судбина је хтјела да дуго не самујеш, тачно након два мјесеца од твоје смрти, преселио се у вјечност ослонац и стуб наше породице наш драги супруг, родитељ и дјед, твој свекар, М. В., колико те само поштовао и родитељски ожалио”⁶⁵

Као што се у усменим тужбалицама у прошлости, па и данас, наводе историјска догађања, најчешће помињањем заслуга раније умрлих сродника, наводећи њихова учествовања у бојевима и испољено јунаштво или заслуге на политичко-државном или друштвеном пољу, на исте елементе налазимо и у новинским читуљама наших дана.

На седамдесетогодишњицу убиства студента права М. С., а, из Паштровића, породица објављује:

⁶² „Дан” 18. 08. 2006.

⁶³ „Дан” 2. 08. 2003.

⁶⁴ „Дан” 9. 01. 2007.

⁶⁵ „Дан” 3. 09. 2003.

„убијен у оружаном насртају полиције на зграду Београдског универзитета 1. 2. 1935. Пао је у борби ондашњих студената за мир, слободу и напредак, а против терора ненародног режима”.⁶⁶

Породица Ј., поручнику НОВ-е, командиру 3. чете, 1. батаљона Прве пролетерске народноослободилачке ударне бригаде из Д. Ц., сјећа се свога погинулог члана ријечима: „Сећање на 15. јануар 1945. године, када си на Сремском фронту изгубио свој млади живот, и данас нас, након 60 година, испуња тугом и сетом”.⁶⁷

„Захвални потомци” на шездесетогодишњицу смрти три рођена брата П., објављују:

„Наши родитељи, честити и поштовани људи, учитељски синови, високи интелектуалци, изданци једне од најугледнијих породица Б... краја, ненадано несташе, уморени братском руком на крвававом губилишту, маја 1945. године у словеначким планинама. Без кривице криви, без суда осуђени. И они и ми, њихова дјеца, испаштали смо шездесет година, непостојећи породични гријех. Ево дочекасмо дан да, по старом обичају, на породичном гробљу подигнемо њихов кенотаф-крст над празним гробом, као знамење нашег дуга и вјечног незаборава”. Слиједи обавјест гдје и када ће се одржати помен и освјештати „њихов спомен”.⁶⁸

Дио историјске прошлости уткан у читуље су и следећи примјери: „Д..... В. Р..... – голооточки мученик”, или „Ј... Ђ. Р..... првоборац од 1941. године, учесник битке на Неретви и Сутјесци” (обје читуље је дала породица и обје имају крст).⁶⁹

Недавна ратна збивања рефлектују се кроз читуље, као на примјер: „Обавјештавамо рођаке, комшије, кумове и пријатеље да су пронађени посмртни остаци нашег драгог брата, стрица ујака и ђевера, резервног војника бивше ЈНА из Ш... а, који је 1992. године страдао на херцеговачком ратишту у 33. години живота”. У даљем тексту наводи се гдје и када се преузимају посмртни остаци, гдје и када се прима саучешће и гдје и када је сахрана. Објављена је и фотографија, име, име очево и презиме, као и имена ожалашћених браће, сестара снаха и без навођења имена братанића, братаничне, сестрића, сестричне, браће и сестара од стрицева, браће и сестара од ујака и тетака и многобројна родбина Ш... (презиме као и умрлог) и презиме Ј... (вјероватно презиме мајчиног рода). Истога дана, Удружење бораца ратова од 1990. године Црне Горе објави-

⁶⁶ „Политика” 1. 02. 2005.

⁶⁷ „Политика” 15. 01. 2005.

⁶⁸ „Политика” 11. 07. 2005.

⁶⁹ „Дан” 31. 10. 2004. и 15. 08. 2006.

ло је „читуљу” која почиње следећим текстом: „Почасни поздрав сјенима палог борца” (затим слиједи фотографија и име и презиме) „Војника бивше ЈНА, кога Хрвати, 1992. године, код Чепикућа заробише, злочиначки уморише и више од деценије кости му скриваше и прекопаваше. У знак сјећања на овог младог и узорног горштака-патриоту, Удружење бораца организује комеморативну сједницу”, са назнаком мјеста дана и сата одржавања, уз обавијест о мјесту и времену сахране, наводећи да ће се обавити уз војне почести, текст се завршава: „Страшна је цијена коју је покојни М... платио за исказано родољубље што обавезује његове саборце да учине све да злочин буде кажњен”.⁷⁰

Упоређујући посмртне обичаје, посебно тужбалице и схватања о „загробном животу”, које је забиљежио Павле А. Ровински и новинске читуље наших дана које нам дају широк спектар података, можемо закључити да и поред општепознатих историјских догађања, политичких, друштвених и културних промјена, технолошко-техничких достигнућа и њихових широких примјена на просторима који су били у жижи интресовања Павла Ровинског, темељне и потпуне промјене нијесу услиједиле у погледу теме којом се овај рад бавио. Треба нагласити да административна граница Црне Горе, коју је проучавао П. Ровински, и данашња нијесу исте. Тако, на примјер, уз још неке дјелове, Бока Которска (мисли се на данашњу територију општина Будва, Котор, Тиват и Херцег Нови) није била у саставу простора које је проучавао П. Ровински. Ово наводимо због тога што се веома незнатан број читуља односи на умрле из Боке, осим из Грбља и околине Будве, а ако се објављују, онда се углавном односе на досељене из Црне Горе. У Боки није био раширен обичај тужења за умрлим. Тужење на сахрани у Боки могло се чути или се чује наших дана, у изузетним приликама, и то само у случајевима када се радило о сахрани недавно досељених из Црне Горе, али то није постало правило.

У вријеме боравка П. Ровинског у Црној Гори, вијест о смрти преносила се усменим путем и стизала је да мањег броја особа него данас, путем телефона и новинских читуља. Исто тако, присуство сахрани омогућено је данас већем броју особа због бољих саобраћајних комуникација и посједовања аутомобила.

⁷⁰ „Дан” 16. 07. 2004.

Marija CRNIĆ PEJOVIĆ

POSTHUMOUS CUSTOMS IN THE WORK OF PAVEL A. ROVINSKY
AND THE CONTEMPORARY OBITUARIES IN NEWSPAPERS

Summary

By comparing the posthumous customs, notated by P. Rovinsky, especially the custom of mourning, to which he paid the most attention, and the newspapers' obituaries of nowadays, one can conclude that the radical changes in the posthumous obituaries haven't occurred, comparing the time of century ago and our time.

In the past time, significant historical, political, social changes had taken place followed by scientific insights, but that did not affect essentially the relation toward the deceased one, mortal customs, understanding of the „afterlife”, which is always shown in much better light than the vale one, connection with the descended and their influence on the living ones.

The notice on the death in the time of P. Rovinsky has been transmitted in oral within the limited area and to the certain number of people, while the newspapers' obituary is in print, available also to disinterested persons.

What has left in the original form is the mourning and the dirges, which are present even today at funerals, both in the rural and urban areas. Besides the oral dirges, which last for the time of their performance, the newspapers' obituaries, great number of which is identical to the oral dirges, sometimes in a little bit contracted form, remain in written, as the document of the time, its customs and values.

